

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Українська історіографія перебуває на крутому переломі, зумовленому трансформацією українського суспільства від радянського тоталітаризму до демократії та пріоритету людських цінностей, який супроводжується поверненням історичній науці її природних функцій. Цей складний і суперечливий процес наштовхується не тільки на загальну кризу, яка охопила всі сфери суспільного життя, включаючи й науку, освіту й культуру, але й на шалений спротив консервативних сил, носіїв старої ідеології і стереотипів радянської історіографії. Однією із визначальних тенденцій сучасного розвитку української історіографії є зміна її кадрового потенціалу, методологічних орієнтирів і перехід від класово-формаційного осмислення та трактування історичного процесу до цивілізаційного.

Розгляд цих тенденцій доцільно розпочати з деяких загальних застережень і *термінології*. Під *новітньою українською історіографією* розуміють сучасний період її розвитку, започаткований на рубежі 80–90 рр. ХХ ст. і пов'язаний з принципово новою історіографічною ситуацією, методологічною переорієнтацією істориків, зумовленою відновленням державної незалежності України, поверненням до національних традицій і соборності української історичної науки. До речі, терміном «новітня» послуговуються польські та чеські історики, він присутній і в низці публікацій в РФ, і стосується посттоталітарного етапу розвитку. Цей термін зафіксований в «Енциклопедії історії України»¹.

Щодо методологічних орієнтирів. Мова йде про своєрідний компас історика, дорожню карту його інтелектуально-дослідницької і педагогічної діяльності. Орієнтири включають пошук відповідей на *два ключових питання: що досліджувати і як*

досліджувати? У радянські часи з ними все було просто і зрозуміло. Кожен новий пленум ЦК КПРС або доповідь чи знаковий виступ генерального секретаря давав директивні настанови і визначав обов'язкові ідеологічні постулати, встановлював канони, які мали стати ідеологічними, світоглядними і тематичними орієнтирами історика. Що ж стосується методологічних орієнтирів, то вони базувались на марксизмі-ленінізмі в його сталінсько-брежнєвському оформленні і були відносно стабільними: формаційне трактування історичного процесу, партійно-класовий підхід, критика буржуазної історіографії і боротьба з українським націоналізмом. До речі, директивне визначення завдань історичної науки певною мірою успадкувало й нинішнє керівництво РФ. Тут уже три роки діє урядова комісія по протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії, указом Д.А. Медведєва 2012 р. було оголошено роком російської історії, в рамках якого визначалися 3 ювілейних дати: 1150 років зародження російської державності, 200-річчя перемоги Росії у Вітчизняній війні 1812 р. і 150 років від дня народження Столипіна, навколо яких розгорталася наукові дослідження і поширювались історичні знання. Не минули цих дат й деякі історики України.

Інша справа з орієнтирами в демократичному суспільстві, де визнається свобода наукової творчості. Як стратегічні, так і поточні орієнтири визначають самі наукові інституції та дослідники, враховуючи тенденції розвитку історичної науки у світовому і національному вимірах, а також ті суспільні виклики, які постають перед наукою і на які вона має реагувати. Орієнтири тісно пов'язані із завданнями історичної науки. Як засвідчило минуле двадцятиріччя, *пріоритетними орієнтирами для істориків незалежної України стало створення наукової історії українського народу в контексті цивілізаційного виміру, який сповідує такі підходи як: гуманістичний, антропологічний, синергетичний, аксіологічний або ціннісний підхід тощо.* У монографії В.Е. Гончаревського частково узагальнено досвід засвоєння і реалізації цивілізаційного підходу в сучасній українській історіографії². Поспіль за дослідженнями Ю.В. Павленка³, М.Є. Горелова, О.П. Моці та О.О. Ра-

фальського⁴ побачили світ дві книги колективної монографії «Україна найдавнішого часу – ХУІІІ ст. поліття: цивілізаційний контекст пізнання»⁵, автори яких переконливо доводять суттєві переваги цивілізаційного осмислення історичного процесу в порівнянні з формаційним. Само по собі цивілізаційне трактування історії не є антиподом формаційному. Справа в іншому: в абсолютизації матеріалістичного розуміння історії, яке ув'язувалось з формаційним і партійно-касовим підходом, доведеним до канону в Короткому курсі історії ВКП(б). У Маркса немає терміну «історичний матеріалізм», його застосував Енгельс, але Марксове гасло «буття визначає свідомість» й досі домінує в головах багатьох істориків, особливо моїх ровесників. Натомість цивілізаційний підхід, який має коріння не лише в західній історіософії, але й в українській традиції історіописання, робить акцент не на матеріальні, а на соціокультурні та ментальні явища і процеси. Засвоєння філософії цього підходу і є однією із найбільш характерних ознак новітньої української історіографії, визрівання, становлення та розвитку якої охоплює період з кінця 1980-х рр. до сьогодення. В його межах простежуються три умовних етапи: а) перехідний – від радянської історіографії до пострадянської (кінець 1980-х рр. – перша половина 1990-х рр.); б) відродження національних традицій української історіографії та утвердження її цілісності (друга половина 1990-х рр. – перша половина першого десятиріччя 2000-х рр.; в) сучасний етап – з 2005-го рр. – до сьогодення.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб у контексті переходу до цивілізаційного пізнання історії окреслити контури, головним чином, першого або перехідного етапу новітньої української історіографії, показати його значення для подальшого розвитку історичної науки і підготовки професійних істориків. Тому акцент зроблено на *найбільш характерні ознаки* цього етапу, а саме: а) *намагання вивести історичну науку з-під контролю комуністичної партії та її ідеології; б) прагнення повернути історичній науці її природні функції; в) спонукання до зміни історичної парадигми, до руйнування стереотипів радянської історіографії; г) усунення «білих плям», повернення до історичної правди, особливо в царині*

історії української державності, визвольних змагань; д) відродження соборності української історичної думки; е) закладання моральної підтримки утвердженню державного суверенітету і незалежності України.

Головною передумовою становлення сучасної української історіографії було формування принципово нової історіографічної ситуації, яка почала складатися під впливом горбачовської перебудови і могутнього опозиційного руху, спрямованого на демократизацію суспільства, відновлення суверенітету і незалежності України. Рушієм цих перемін були не лише опозиційні сили, але й та частина української радянської інтелігенції, включаючи й частину викладачів суспільних наук, яка сформувалася під впливом хрущовської відлиги, руху шістдесятників та опозиціонерів. У середовищі окремих комуністів, особливо на тлі праці І.М. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», появи книги П.Ю. Шелеста «Україно наша радянська», дедалі відчутніше виявлялись ідеї українського націонал-комунізму і сепаратизму. Свого часу Іван Багряний писав у журналі «Наші позиції», що сили майбутньої української революції знаходяться в УРСР, наші кадри в комсомолі і навіть у КП(б)У. Власне до створення програмових документів Народного Руху України долучалися люди з компартійними квитками, але з українською самосвідомістю. До речі, в ЦДАГО України зберігся лист В. Маланчука, тоді ще заступника міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, а згодом головного ідеолога КПУ, від 22 червня 1972 р. на ім'я В. Щербицького, в якому він б'є тривогу про «*небезпеку націонал-комунізму* в Україні» і піддає критиці праці І. Дзюби, Р. Іванової, Ю. Пінчука, а їх покровителями називає секретаря ЦК КПУ Ф. Овчаренка і його помічника Я. Калакуру. Прогресивні зрушення в середовищі радянських істориків, особливо молодшої генерації, наштовхувалися на спротив комуністичної партії, партноменклатури та чиновників історичних установ, а також частини представників старшого покоління істориків, що залишалися в полоні старих методологічних схем і марксистських догм. Звичайно, в середовищі істориків партії були різні люди: ортодокси на зразок О.А. Бородіна, Г.Л. Нікольникова, М.М. Липовченка, А.В. Лихо-

лата та ін., але й були О.М. Апанович, М.Ю. Брайчевський, К.Г. Гуслистий, Я.Р. Дашкевич, В.Я. Мороз, Г.М. Мултих, а пізніше В.Ф. Верстюк, В.О. Замлинський, Р.П. Іванова, С.В. Кульчицький, М.І. Панчук, Р.Я. Пиріг, В.І. Сергійчук, В.А. Смолій, Ю.І. Шаповал та багато інших, хто сповідував українські цінності.

Проблеми української історії опинилися в епіцентрі ідеологічної і політичної боротьби між національно-демократичними та прорадянськими і проімперськими силами. Під тиском громадськості та незаперечних фактів ЦК КПУ з метою «відхреститися» від сталінізму був змушений дати дозвіл на публікацію документального збірника про голод 1932–1933 рр.⁶, а в червні 1990 р. скасував низку партійних постанов 1940-х рр., у т.ч. «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР». Це розчищало дорогу для усунення так званих «білих плям» і утвердження нового бачення української історії. За умов горбачовської перебудови розширився доступ до архівів, спецфондів бібліотек, до заборонених праць М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова та ін., до деяких праць істориків української діаспори.

Вирішальне значення для утвердження нової історіографічної ситуації мали поглиблення криза комуністичного режиму, а відтак крах політичної системи і його ідеології, проголошення суверенітету і відновлення державної незалежності України, розпад СРСР. Ключова роль у трансформації радянської історіографії відводилася Інституту історії Академії наук, якому було повернуто назву і статус Інституту історії України (1991). З 1990 р. почалися зміни в його керівництві: заст. директора були призначені відомі історики С.В. Кульчицький та В.А. Смолій, котрий в 1993 р. очолив колектив (замість Ю.Ю. Кондуфора). Інститут історії партії при ЦК КПУ був реформований в Інститут політичних досліджень, на базі якого згодом постав нинішній Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Перебудовувалась діяльність Інституту археології, було створено нові академічні та вузівські осередки історичної науки, зокрема Інститут української археології (1991) (нині Інститут української археології та джерело-

знавства ім. М.С. Грушевського, директор – П.С. Сохань), Інститут сходознавства (директор О.Й. Прицак), Інститут суспільних наук у Львові був реформований в Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича (директор Я.Д. Ісаєвич). У Київському університеті ім. Т. Шевченка було створено Інститут українознавства (тепер Національний науково-дослідний інститут українознавства і всесвітньої історії, директором якого упродовж двох десятиріч був П.П. Кононенко), а у Львівському університеті ім. І. Франка постав Інститут історичних досліджень (директор Я. Грицак) та ін. Почалася перебудова діяльності «Українського історичного журналу», засновувались часописи «Київська старовина», «Пам'ять століть», низка нових міжвідомчих збірників. У всіх вузах (частина яких дістали статус університетів), створювались кафедри історії України, українознавства, гуманітарних наук, вносились суттєві корективи до навчальних планів підготовки істориків. Започатковувались суттєві зміни у змісті навчального процесу та тематиці науково-дослідних робіт.

Пошук нових методологічних конструкцій дослідження історичного процесу плідно вели Ю. Павленко, О. Реєнт, В. Ткаченко⁷. Останній підкреслював, що стадійний підхід та розгляд історичного процесу з погляду полілінійності дають змогу з'ясувати глобальні явища світової історії в їх основних, типізованих формах.

На пріоритетне місце наукових дискурсів на рубежі 1980–90-их рр. висунулися проблеми історії радянської доби, які виявилися найбільш сфальсифікованими і міфологізованими в радянській історичній науці та суспільній свідомості. Злам стереотипів у поглядах на події 1917–1980-х рр. започаткував довгий ланцюг перегляду багатьох спотворень української історії, починаючи з найдавніших часів. У числі перших спроб нового трактування найбільш сфальсифікованих сторінок української історії 1920–30 рр. стали наукові збірники “Про минуле – заради майбутнього” (1989) та “Маршрутами історії” (1990), упорядковані Ю.І. Шаповалом. У них частково переглядалися усталені в радянській історіографії оцінки внутріпартійної боротьби, ставлення до націонал-комунізму, проведення націо-

нальної політики, ставились під сумнів “правдивість” відображення “досвіду” індустріалізації та колективізації, причин голоду 1932–1933 та 1946–1947 рр.

Серед піонерів подолання фальсифікацій українського історичного процесу, поряд з опозиційними істориками О.М. Апанович, С.І. Білоконем, М.Ю. Брайчевським, Я.Р. Дашкевичем, Я.І. Дзирою, Р.П. Івановою (Іванченко) та ін., було не мало й лояльних до режиму дослідників, зокрема С.В. Кульчицький, Ю.І. Шаповал, В.І. Сергійчук, Я.Д. Ісаєвич, В.М. Даниленко, Ф.І. Турченко, С.А. Макаруч, В.І. Марочко, М.І. Панчук та ін., які бачили Україну суверенною республікою з атрибутами реальної держави. Вони й ініціювали рух за правдиву історію України, за подолання спотворень і фальсифікацій. С.В. Кульчицький один із перших у своїх розвідках відверто розвінчав політику сталінізму на Україні, обґрунтував аналітичний висновок про штучний характер голоду 1932–1933 рр., про його взаємозв'язок з голодом 1921–1922 рр. і суцільною колективізацією, розкрив їх спільну ознаку – насильницька політика експропріації і нищення українського селянства⁸. Принципове значення мала поява монографії Г.В. Касьянова та В.М. Даниленка «Сталінізм і українська інтелігенція» (1991), яка підводила до розуміння справжніх мотивів політики українізації як маневру правлячої партії, спрямованого на послаблення українського руху спротиву, обґрунтовувала відповідь на питання, чому сталінський режим вдався до масового нищення української еліти.

Новим явищем в історіографії перехідного етапу стало вивчення історії Української революції 1917–21 рр., насадження в Україні більшовицького режиму, розгортання опозиційного до нього руху, який в багатьох регіонах набув характеру селянських повстань і збройної боротьби. Публікації з цієї проблематики спростовували міф про «тріумфальну ходу радянської влади» і переконливо засвідчували активний спротив насадженню тоталітарного режиму з боку різних верств населення, в т.ч. й української інтелігенції. Новим підходам до цієї проблематики, включаючи й історіографічну складову, сприяли численні публікації В.Ф. Верстюка, О.Л. Копиленка В.Ф. Солда-

тенка та ін.⁹ Традиційні терміни радянської історіографії «бандитизм» і «контрреволюція» уступали місце новому баченню селянських повстань як вияву протестного руху опору, що дістав відображення у монографії В.Ф. Верстюка «Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921)» (1991 та ін. працях).

Історики західноукраїнських областей на рубежі 1980–90-х рр. зосереджували свої зусилля здебільшого на двох тематичних напрямках: перегляд оцінок історії революційного руху в Галичині, Буковині та Закарпатті, діяльності Комуністичної партії Західної України та наслідків так званих соціалістичних перетворень у процесі встановлення радянської влади в цьому регіоні. Дедалі більше зростав інтерес до замовчуваних особливостей націоналістичного руху опору, діяльності ОУН та УПА¹⁰.

Одним з чинників трансформації радянської історіографії стало долучення українських істориків до надбань світової і зарубіжної української історіографії. У червні 1989 р. вчені з УРСР та діаспори заснували Міжнародну асоціацію українців (МАУ), Асоціацію українознавців республіки (очолив І.М. Дзюба), була відновлена діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка (О. Романів). На першому конгресі МАУ (1990), що проходив у Києві, були історики з багатьох країн, зокрема з США (Г. Грабович, Т. Гунчак, В. Маркус, О. Пріцак,), з Канади (О. Субтельний, Б. Кравченко) та ін. Конгрес проголосив 1991 рік Міжнародним роком М. Грушевського.

Із зміною політичної ситуації в Україні поступово поширювалася діяльність Українського історичного товариства та його наукового органу – «Українського історика» (Президент УІТ та головний редактор «УІ» Л. Винар). На 1995 р. в Україні діяло більше 10 осередків УІТ, зокрема у Києві, Львові, Дрогобичі, Чернівцях, Черкасах, Запоріжжі, Острозі, Кам'янці-Подільському, Тернополі, Івано-Франківську Одним з головних напрямів діяльності УІТ та «УІ» в Україні стало сприяння розвитку грушевськознавства на материковій Україні. Ряд українських істориків, зокрема Я.Р. Дашкевич, С.І. Білокінь, Я.Д. Ісаєвич, І.Б. Гирич, Я.Й. Грицак, Л.П. Зашкільняк, Л. Решодько та

ін. вже на початку 1990-х рр. оприлюднили розвідки про М. Грушевського як видатного вченого і державного діяча. Відтак вийшли праці П. Соханя, В. Ульяновського та С. Кіржаєва, Р. Пирого та інших дослідників¹¹, які сприяли поверненню доброго імені Великого українця, його творчої спадщини. Руйнації стереотипів комуністичної ідеології щодо М. Грушевського і реанімації його схеми українського історичного процесу служило репринтне перевидання багатотомної «Історії України-Руси». Великою популярністю користувалася книга канадського історика українського походження О. Субтельного «Україна. Історія» (1991), яка на перших порах слугувала підручником з історії України.

Таким чином, з кінця 1980-х і впродовж першої половини 1990-х рр. склалася нова історіографічна ситуація, одним з проявів якої стало поступове долучення радянських істориків, включаючи й істориків партії, до надбань національної та зарубіжної історіографії, повернення до національно-державницької схеми української історії, поступовий відхід від стереотипів марксистської методології, радянського монізму, переорієнтація колишніх дослідників з «інтернаціонально-космополітичного» трактування історії України на національно-державницьке та загальнолюдське її розуміння. Однак звільнення істориків від лещат марксистської методології, опанування дослідницькими методами західної історіографії, перехід до цивілізаційного осмислення історичного процесу проходили дуже складно, повільно, суперечливо, що об'єктивно вело до співіснування двох протилежних методологій навіть на індивідуальному рівні окремих істориків. Головним здобутком цих років стало своєрідне «примирення» істориків УРСР та істориків діаспори, досягнення деякої співпраці на ґрунті національно-державного відродження.

Ситуація ускладнювалась й тим, що підготовка нової генерації істориків на історичних факультетах та в аспірантурі здійснювалась по суті за старими навчальними планами і програмами, під керівництвом науково-педагогічних працівників, більшість яких, піддаючи критиці тоталітаризм, його репресивні злочини, не сприймали національно-державницьке трактування української історії. Утвердження пріоритету національного в

українській історіографії наштовхувалось на шалений спротив шовіністично-проімперських сил, які продовжували продукувати ідеї малоросійства, молодшого брата, підігрівали ностальгію за комуністичним минулим, за Союзом РСР, розглядаючи історію України як частину «спільної» історії.

Ось чому в епіцентрі корінних перемін в історіографічному процесі опинилися учителі та викладачі історії шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. У всіх ланках освіти запроваджувався навчальний курс історії України. Провідну роль у цій справі відіграли історики Київського, Львівського та Харківського університетів, низки західноукраїнських вишів, зокрема Тернопільського економічного інституту, які одними з перших підготували навчальні програми і приступили до створення курсів лекцій, підручників та посібників (1989–1992 рр.).

До написання підручників з історії для загальноосвітніх шкіл активно долучилися провідні науковці Інститутів історії України та археології, зокрема С.В. Кульчицький, В.Ф. Верстюк, О.П. Реєнт, В.А. Смолій, Г. Касьянов, П.П. Панченко, М.Ф. Котляр, Л.Л. Залізняк та ін. Важливе значення мав вихід у світ курсу лекцій «Історія України» (керівн. Л.Г. Мельник), в якому дзеркально перетинались як нові, так і старі підходи: Українська Центральна Рада все ще називалась буржуазно-націоналістичною та контрреволюційною, авторські симпатії залишалися на боці більшовиків і Харківського з'їзду Рад (грудень 1917 р.), його сепаратистських і проросійських рішень. Наступні події: усамостійнення Української Народної Республіки, гетьманський переворот і утвердження Української держави, проголошення ЗУНР, УНР в добу Директорії все ще висвітлювалися в контексті громадянської війни та іноземної інтервенції.

Особливий інтерес виявляли дослідники до замовчуваних сторінок історії козацтва. У працях О. Апанович, В. Сергійчука, Ю. Мицика, В. Степанкова, І. Стороженка т ін.¹² чітко проводилась українська національно-визвольна і державницька ідея. Важливу роль у формуванні національно-державницької свідомості молоді відіграли публікації з історії української національної символіки (О. Пастернак «Пояснення тризуба» (1991), В.Сергійчук «Національна символіка України» (1992)) та ін.).

З інтересом зустріла студентська та учнівська молодь стислий нарис історії української державності Р.Іванченко «Україна від Кия до Кравчука» (1992), в якому в науково-популярній і образній формі переконливо доводилась давня державницька традиція українського народу.

Помітні зміни відбувалися в тематиці докторських та кандидатських дисертацій, у номенклатурі наукових спеціальностей з історичних наук були виокремлені «Історія України», «Всесвітня історія», «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни», «Воєнна історія» та ін. Важливе значення мало запровадження спеціальностей «Історіософія», «Етнологія», «Архівознавство», «Українознавство» як інтегральної, міждисциплінарної системи знань про Україну та українство.

В історичній науці дедалі більше уваги приділялося аналізу поточних подій, пов'язаних з суверенізацією та відновленням незалежності України. Цікаві розвідки щодо формування багатопартійності, розвитку парламентаризму оприлюднили О. Гарань, В. Литвин, М. Томенко, К. Астахова, В. Марчук, К. Богомаз та ін. З інтересом була сприйнята книга Анатолія Камінського – керівника редакції Української служби радіо «Свобода» «На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні» (Мюнхен, 1990).

Утвердженню національної схеми української історії, її національно-державницького трактування, подоланню русоцентризму сприяла активізація джерелознавчих, архівознавчих та археографічних досліджень, перебудова діяльності центральних, галузевих та місцевих архівів, розширення доступу науковців до їх фондів. На початку 1990-х рр. вийшов ряд документальних збірників з політичної та демографічної історії України. Серед них важливе значення мали документи старих і сучасних політичних партій¹³. Ряд збірників стосувався сталінських репресій і голодомору 1930-их рр. (І. Білас, С. Кульчицький, В. Сергійчук, Ю. Сливка, Ю. Шаповала та ін.). Особливу активність в археографічній та аналітичній роботі виявив Ю. Шаповал¹⁴. Звичайно, документальним публікаціям ще бракувало тематичної спрямованості, джерелознавчого аналізу документів, встановлення їх

автентичності, нерідко їх вибір носив сенсаційно-викривальний характер. Тим не менш, ці публікації суттєво впливали на еволюцію суспільної свідомості. Це яскраво виявилось у спробах ряду істориків, наукових інституцій та осередків поєднати формаційний і цивілізаційний підходи до періодизації світового та українського історичного процесу, формально «перелицювати» методологічні принципи марксистської історіографії, кон'юнктурно пристосувати їх до принципово нових конкретно-історичних умов незалежної України, її входження у світове співтовариство. Поглибленню методологічної переорієнтації пострадянських істориків сприяло видання українською мовою теоретико-методологічних праць західних учених, публікація в Україні наукових студій істориків діаспори: Л. Винара, О. Прицака, О. Оглоблина, І. Лисяка-Рудницького, Р. Сербіна, Р. Шпорлюка та ін. Особливий інтерес викликали теоретико-методологічні дослідження І. Лисяка-Рудницького – відомого українського історика і педагога, вихованця Львівського та Берлінського університетів, професора Альбертського університету (Канада), зібраних у двотомнику «Історичні есе» (1994). Американський історик українського походження Р. Шпорлюк дослідив як спільні ознаки українського національного відродження, його три фази: академічну, культурну і політичну, так і його особливості на Наддніпрянщині та в Галичині. Значення першого етапу новітньої української історіографії полягає і в намаганнях повернути їй соборність, тобто такий стан, коли в єдиний потік зливаються провідні течії і напрями української історичної думки, консолідуються її представники навколо високих ідеалів національної та державницької ідеї з метою глибокого, об'єктивного, всебічного і правдивого дослідження і висвітлення історії України, коли солідаризуються і акумулюються здобутки різних поколінь української історіографії, синтезуються їх наукові праці. Соборність – нова ціннісна категорія, нова якість національної історичної науки. По-перше, із спецхранів, спецфондів до наукового вжитку повернулися забронені, замовчувані, сфальсифіковані праці М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Грушевського, О. Єфименко, М. Аркаса, Д. Багалія, І. Кри-

п'якевича, С. Єфремова, В. Винниченка, С. Петлюри та інших. По-друге, в Україну надійшли праці істориків, створені в діаспорі, зокрема дослідження Д. Дорошенка, І. Лисяка-Рудницького, В. Липинського, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Т. Мацьківа, Л. Винара, П. Мірчука, О. Субтельного, А. Жуковського, О. Прицака, Б. Крупницького, Т. Гунчака, В. Косика та ін. По-третє, під впливом політичних перемін переважна більшість радянських істориків, у тому числі й чимало колишніх істориків КПРС, насамперед тих, що сповідували ідеали націонал-комунізму, або були не байдужі до національно-державницьких інтересів України, відrekliся від комуністичної ідеології, розірвали з теорією і методологією тоталітаризму, стали на державницькі позиції, зуміли переосмислити оцінки вузлових подій, фактів, процесів, явищ і персоналій української історії, активно долучилися як до науково-дослідної роботи, так і до викладання історії України. За короткий час були видані нові шкільні підручники, курси лекцій з історії України, з всевітньої історії, налагодилася підготовка нової генерації наукових кадрів, захист кандидатських і докторських дисертацій. Велику допомогу в цій справі надали історики української діаспори.

Отже, найбільш вагомим результатом першого етапу становлення новітньої української історіографії стало поступове вивільнення частини колишніх радянських істориків від ідеологічного монізму тоталітарного минулого і дедалі чіткіший перехід до національно-державницької схеми історії України, до цивілізаційного осмислення українського історичного процесу. Однак, лише окремі історики виявилися готовими до науково-новаторського опрацювання «закритих» тем, до усунення так званих «білих плям» в історії. Домінуючим залишався «викривальний» підхід, зосередження уваги на сенсаційних відкриттях джерельної інформації без її належної аналітики. І все ж відроджувана українська історіографія ставала моральною опорою зростання національної свідомості українців, їх боротьби за розбудову незалежної України. *Головним підсумком цього етапу стала підготовка колективом Інституту історії України у співпраці з Інститутами археології, Української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Українознавства*

ім. І. Крип'якевича, з істориками вузів «Історії України: нове бачення» (У двох тт., 1995–1996), що вийшла під загальною редакцією В.А. Смолія. Хоч структура обох книг, періодизація історії, на перший погляд, мало чим відрізнялися від подібних праць радянських часів, все ж авторам вдалося багато в чому поновому підійти до оцінок багатьох подій української історії. Двотомник надовго став своєрідним орієнтиром нового осягнення української історії, послужив основою для підготовки навчального посібника¹⁵, а згодом фундаментального п'ятнадцятитомника «Україна крізь віки» (творчий задум та загальна редакція В.А. Смолія), що сприйнятий як «генеральна репетиція» до створення багатотомної історії українського народу.

Таким чином, вже на першому етапі відродження української національної історіографії було започатковано зміну методологічних орієнтирів, перехід до нової парадигми в контексті цивілізаційного розуміння історичного процесу, яке ґрунтується на теорії цивілізації і та її соціокультурної концепції.

¹ Калакура Я.С., Ясь О.В. Новітня історіографія. Персоналії та інституції // Енциклопедія історія України. – Т. 7. – К., 2010. – С. 455–470.

² Гончаревський В.Е. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009). – К., 2010. – 220 с.

³ Павленко Ю.В. Історія світу: цивілізаційний і соціокультурний розвиток людства. Вид. 3-є, стереотипне. – К.: Либідь, 2001. – 360 с.

⁴ Горелов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України. – К.: «ЕксОб». 2005. – 632 с.; Їх же. Держава і цивілізація в історії України. – К.: Еко-Продакшин, 2009. – 879 с.

⁵ Україна найдавнішого часу – XVIII ст. – поліття: цивілізаційний контекст пізнання / Юрій М.Ф., Алексієвець Л.М., Калакура Я.С., Удод О.А. – Кн. 1. – Київ–Чернівці–Тернопіль: Астон, 2012. – 700 с.; Україна XIX – початку XXI століття: цивілізаційний контекст пізнання / Юрій М.Ф., Алексієвець Л.М., Калакура Я.С., Удод О.А. Юрій М.Ф. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с.

⁶ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / керізн. автор. колект. Р.Я. Пиріг. – К., 1990.

⁷ Ткаченко В., Реєнт О. Україна: історіософія самоорганізації. – К., 1994; Україна: на межі цивілізацій. – К., 1995; Методологічні засади теорії цивілізаційного процесу. – К., 1996, Павленко Ю. Стадійна та полілінійна природа цивілізаційного процесу // Сучасність, 1996, № 5 та ін.

⁸ Кульчицький С.В. Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні. – К., 19; Його ж. Ціна “великого перелому”. – К., 1989; Його ж. Сталінізм на Україні: 20–30-і рр. – К., 1991 та ін.

⁹ Решодько Л. Михайло Грушевський. – К., 1996; Солдатенко В. Постаті на тлі революції. – К., 1995; Його ж. Українська ідея: історичний нарис. – К., 1995; Українська Центральна Рада: навч. посібн. / В. Верстюк та ін. – К., 1997.

¹⁰ Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр.: короткий нарис. – К., 1998; Його ж. Нариси історії Організації українських націоналістів (1920–1941 рр.) – К., 1998 та ін.

¹¹ Сохань П., Ульяновський В., Кіржаєв С. М.С. Грушевський і Асадеміа. – К., 1993; Пиріг Р. Життя Михайла Грушевського. Останнє десятиліття. – К., 1993 та ін.

¹² Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991; Сергійчук В. Іменем Війська Запорозького. – К., 1991; Степанков В. Антифеодальна боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави. – К., 1991; Мицик Ю., Степанков В., Стороженко І. Сполохи козацької звитяги. – К., 1991 та ін.

¹³ Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Нові політичні партії України – К., 1990; Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. – К., 1991; Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Програмові документи перших українських політичних партій. – К., 1992 та ін.

¹⁴ Шаповал Ю. М.С. Хрущов на Україні. – К., 1990; Його ж. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. – К., 1990; Його ж. Україна 20–50-х років. Сторінки ненаписаної історії. – К., 1993 та ін.

¹⁵ Історія України / кер. автор. колект. В.А. Смолій. – К., 1997.